

TÜRKİYE'DE MANAS DESTANI ÜZERİNE YAPILAN İLMİ ARAŞTIRMALAR ÜZERİNE BİRDEĞERLENDİRME

Özet

Destanlar, milletlerin, özellikle yazılı tarih anlayışının gelişmediği dönemlerine ışık tutmaları bakımından önemlidirler. Ayrıca destanlar, milletlerin tarih sahnesine çıkışlarını, komşularıyla olan ilişkilerini ve kendi kültür dokularını var eden değerleri anlamak bakımından da önemli kaynaklardır.

Sözlü kültür ürünü oldukları ve yazıya geç geçirildikleri için, destanların tamamı konusunda bilgimiz sınırlıdır. Eski Türk destanlarının bugün elimizde bulunan parçaları çeşitli kaynaklardan derlenmiştir. Bunlardan bir kısmı, Türk araştırmacılar tarafından, doğrudan doğruya halk dilinde yaşayan destanların derlenip yazılmasıyla elde edilmiş, bir kısmı ise eski Çin, Arap, İran, Bizans ve Batı kaynaklarından tespit edilmiştir.

Tarihî destanlarımızın en başta gelenlerinden biri Manas Destanı'dır. Manas Destanı üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalar 1930'lu yıllarda başlamış, 1990'dan sonra patlama yapmış ve yüzlerle ifade edilen rakamlara ulaşmıştır. Bu bildiride, Manas Destanı üzerinde Türkiye'de yapılmış çalışmalar değerlendirilecek, yıllara ve konularına göre bir tasnif yapılacaktır.

GİRİŞ

Toplum vicdanının sesi olan destanlar, milli şuuru güçlendiren ve milli dayanışmayı sağlayan önemli eserlerdir. Ortak şuurla meydana gelen ülkü, töre ve gelenek gibi toplumu canlı tutan unsurlar, destanlarda bir hayat görüşü ve felsefesi olarak bir lider veya toplumun itibarlı zümresine mensup destan kahramanları şahsında dile getirilir. Bu yönüyle destanlar milletlerin soy özelliklerini, sosyal yapılarını, ülkülerini, milli değerlerini, gelenek ve göreneklerini konu alan araştırmalarda müracaat edilecek ilk temel kaynaktır.

Türk destanlarını İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası diye iki bölümde

değerlendirmek mümkündür. Böyle bir tasnifte, İslamiyet öncesi Türk destanları arasında şunları sayabiliriz: Yaradılış Destanı, Alp Er Tunga Destanı, Şu Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı, Atilla Destanı, Göç Destanı;

İslamiyet sonrası Türk destanları arasında ise; Saltuk Buğra Han Destanı, Manas Destanı, Timur Destanı, Battalgazi Destanı, Danişment Gazi Destanı, Dede Korkut Destanları, Genç Osman Destanı, Köroğlu Destanı sayılabilir.

Manas Destanı, Kırgız Türklerinin millî destanıdır. Mani dinini yaşayan [Karahitaylar](#) ile Müslüman [Karahanlılar](#) arasındaki mücadelede Kırgızların durumunu ve Manas adlı lider kişiyi anlatan destan, çeşitli kaynaklar tarafından XII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar tarihlendirilmektedir.

Bazı araştırmacılar ise, destanın IX. Yüzyılda Kırgızların Yenisey ve Minusin bölgelerinde yaşadıkları yıllarda Uygurlar ve Çinlilerle yaptıkları savaşlar sırasında oluşmaya başladığını, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Kırgızlarla Budist Kalmuklar veya Müslüman Orta Asya kavimleri ile Kalmuk ve Çinliler arasında meydana gelen kanlı savaşlar sırasında da bünyesine yeni unsurlar alarak zenginleştiğini ve böylece yeniden teşekkül etmiş olduğunu ileri sürmektedirler.

Ünlü Türkolog Wilhelm Radloff (1837-1918), Manas Destanı'yla ilgili ilk derlemeyi, Kırgızistan'ın [Tokmok](#) kenti güneyindeki Sarı Bağış boyuna mensup bir Manasçıdan (destanı günümüze kadar nesilden nesile aktara gelen sözlü anlatıcılar) 1869'da yapmıştır. Halk arasında bu sözlü halk edebiyatı anlatıcılarına *ırçı* veya *comokçu* da denmiştir.

Manas Destanı'na hala eklemeler yapılmaktadır ve destanın 130'dan fazla varyantı vardır.

Destan üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar; *Manas*, oğlu *Semetey* ve torunu *Seytek* ile ilgili bölümlerdir.

Manas Destanı'nın birinci bölümünü (Manas) veya üç bölümünü birden (Manas, Semetey, Seytek) eksiksiz okuyanlara *manasçı*, destanın sadece ikinci bölümünü (Semetey) okuyanlara ise *semeteycidenir*.

MANAS adını taşıyan birinci bölümü: Manas'ın doğumu, güç sahibi olarak kendisini tanıtmayı, Kırgızlar arasındaki savaşlarda şöhret kazanması, Kalmuklara karşı elde ettiği başarılar, Kırgızları bir bayrak altında toplaması, ilini düşman istilâsından kurtarması gibi olaylardan oluşmaktadır.

“Kara Han'ın oğlu YAKUP (Çakıp) Han ile Haydar Han'ın kızı, karısı ÇIYRICI'nın çocukları olmaz. Baba Yakup bir çocuk vermesi için Tanrıya yalvarır ve bir erkek çocukları olur. Yeni doğan çocuğa “dört ulu peygamber” tarafından MANAS adı verilir ve çocuğun geleceği hakkında kehanetler yapılır. Beşikte iken konuşmaya başlayan Manas'ı Hızır aleyhisselam korur; kâfirleri (Kalmuk ve Çinliler) yeneceğini bildirir. Baba Yakup oğlunun yetişmesi için BAKAY'ı görevlendirir, ilerisi için tasarlanan iki gazanın mahiyeti anlatılır; Manas çabucak büyür ve yiğit bir delikanlı olur; Kaşgar'da bulunan Çinlileri haraca bağlayıp doğuya sürer.

SEMETEY ve SEYTEK bölümlerinde ise MANAS'dan sonra Kırgızlar arasındaki kardeş kavgasının derin izleri görülür. Millî mücadeleden çok şahsî kavgalar, hanlar ve beyler arasındaki anlamsız iç savaşlar anlatılır.

1. TÜRKİYE'DE MANAS DESTANI ÜZERİNE YAPILMIŞ İLMÎ ÇALIŞMALAR

Türkiye'de Manas Destanı ile ilgili ilk yayın 1910 yılında İstanbul'da yapılmıştır. “Kırgız Sahralarından- Aus den Kirgisischen Steppen” başlığı altında Abdülkadir İNAN tarafından yapılan ve

Osmanlı Dönemine rastlayan bu yayının¹ aslı önce Orenburg'da yapılmıştır².

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Manas Destanı üzerine yapılan çalışmalar 1930'lu yıllarda başlar. Manas Destanı üzerine Türkiye'de ilmi çalışma yapan ilk ilim adamı yine Abdülkadir İNAN'dır. “Kırgız Dil Yadigârlarından Manas Destanı” başlıklı bu çalışma İstanbul'da yayınlanan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 31-32. sayısında Temmuz-Ağustos 1934'de çıkmıştır³. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Manas üzerine yapılan ilk tez Abdülkadir İNAN'ın makalesiyle aynı yıla rastlayan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Şaziye BERİN tarafından yapılmış lisans tezidir⁴. Türkiye'de ilk yayınlanan kitap yine Abdülkadir İNAN'ın 1972 yılında İstanbul'da yayınladığı *Manas Destanı* adlı eserdir⁵.

Türkiye'de 2002 yılına kadar yapılan MANAS çalışmalarının bibliyografyası Alpaslan DEMİR'in *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nde 2003 yılında yayınlanan makalesiyle tespit edilmiştir⁶. Bundan sonra Abdrasul İSAKOV'un 2010 yılında Uşak Üniversitesi'nde yayınladığı, “Kırgızlar ve Kırgızistan Tarihi ile ilgili

¹ Abdülkadir İnan, “Kırgız Sahralarından- Aus den Kirgisischen Steppen”, *Taarifu'l-Muslimin*, Sayı: 12, İstanbul 1910.

² Abdülkadir İnan, *Kırgız Dalasından, (Aus den Kirgisisehen Steppen)*, Vakıf, Orenburg, 1910. Bakz. Abdrasul İsakov, “Kırgızlar ve Kırgızistan Tarihi ile ilgili Türkiye'de Yayınlanmış Bilimsel Çalışmalar (1910-2009)”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, Uşak 2010, s. 103.

³ Abdülkadir İnan; “Kırgız Dil Yadigarlarından Manas Destanı”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl 3, Sayı 31-32, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, Temmuz-Ağustos 1934, s. 257-260. Makalenin aslının Orenburg şehrindeki Vakıf gazetesinde yayımlandığını, yine yazarın biyografilerinden Öğreniyoruz.

⁴ Alpaslan Demir, “Manas Bibliyografyası Denemesi: Türkiye'de Manas Çalışmaları”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, Bıçkek, 2003, s. 60.

⁵ Abdülkadir İnan, *Manas Destanı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Türk Kültürü Kaynak Eserleri, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1972, IV+267 s.

⁶ Alpaslan Demir'in tespitlerine göre Türkiye'de 13 tez, 15 kitap, 237 makale ve ansiklopedi maddesi olmak üzere toplam 265 çalışma yayınlanmıştır.

Türkiye’de “Yayımlanmış Bilimsel Çalışmalar (1910- 2009)”, başlıklı makalesi ile süreci 2010 yılına kadar getirmiştir⁷.

Başta **Alpaslan DEMİR**’in çalışması olmak üzere bu iki yayının esas alınarak yapılan tespitlere göre Türkiye’de 1930’dan 2010 yılına kadar 14 tez, 17 kitap, 249 makale ve ansiklopedi maddesi olmak üzere toplam 280 çalışma yayınlanmıştır⁸.

Bunlardan başka çeşitli ders kitaplarında, internet sitelerinde Manas Destanı hakkında yazılmış çok sayıda yazı ve yorum bulmak da mümkündür.

Türkiye’de Manas Destanı üzerinde yapılan yayınlar arasında bazı araştırmacıların birden çok eseri olduğu görülür. Bunların başında Türkiye’de ilk ilmi makaleyi yayınlayan Abdülkadir İNAN gelir. Türkiye’de ikiden çok Manas çalışması yapan araştırmacıları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Abdülkadir İNAN	: 21
2- Naciye Yıldız	: 10
3- Hayrettin İVGİN	: 9
4- Arthur HOTTİ	: 6
5- Emine Gürsoy NASKALİ	: 6
6- Aytek ÇAYNEKOVA	: 5
7- Fikri TÜRKMEN	: 4
8- Hamza ZÜLFİKAR	: 4
9- İsa ÖZKAN	: 4
10- Keneş KIRBAŞEV	: 4
11- Saim SAKAOĞLU	: 4
12- Hülya ÇENGEL	: 3
13- Metin ERGUN	: 3

Sözü edilen iki bibliyografik makale esas alınarak Türkiye’de Manas üzerine yapılan çalışmalarının yıllara göre dağılımında dikkat çekici rakamlar ortaya çıktığı görüldü. İlk çalışmanın yapıldığı 1930’lardan itibaren onar onar ayrılmış haliyle yıllara göreyayın dağılımı şöyledir:

⁷Abdrasul İsakov, “Kırgızlar ve Kırgızistan Tarihi ile ilgili Türkiye’de Yayımlanmış Bilimsel Çalışmalar (1910-2009)”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, Uşak 2010, s. 101-131.

⁸Alpaslan Demir, “Manas Bibliyografyası Denemesi: Türkiye’de Manas Çalışmaları”, s.59-80.

**МАНАСТААНУУ: АЗЫРКЫ АБАЛЫ ЖАНА
ТҮЙҮНДҮҮ МАСЕЛЕЛЕР**

Yıllar	Tezler	Kitaplar	Makale ve Meddeler	Toplam
1910-1919	-	-	1	1
1920-1929	-	-	-	-
1930-1939	2	-	4	6
1940-1949	-	-	5	5
1950-1959	-	-	1	1
1960-1969	-	-	1	1
1970-1979	-	1	9	10
1980-1989	-	1	18	19
1990-1999	9	12	207	228
2000-2009	2	3	4	9
Tarihsiz	1	-	-	1
Toplam	14	17	250	281

1930-1939 yılları arası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde yapılan iki adet bitirme tezi hariç 1930-1970 yılları arasında 40 yıl süre içinde Manas Destanı üzerine çalışma yapan tek ilim adamının Abdülkadir İNAN olduğu tespitine varıldı. İNAN'ın 1930-1939 yılları arası 4 makalesi, 1940-1949 yılları arası 5 makalesi, 1950-1959 yılları arası 1 makalesi, 1960-1969 yılları arası 1 makalesi bulunmaktadır. Kendi dışındaki dünyaya kapalı bir sistem olarak bilinen Sovyet sisteminin çöküş sürecine girmesiyle birlikte Manas Destanı üzerine yapılan ilmi çalışmaların artışa geçtiği görülmektedir.

Türkiye'de yapılan yayınların çoğu Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerde yapılmış olmakla birlikte 1980'den sonra Afganistan'da getirilen Kırgızların Türkiye'nin doğusundaki Van Vilayeti'ne yerleştirilmesi dikkatlerin buraya çevrilmesine, girilemeyen kapalı Sovyet sistemindeki Kırgızistan yerine Van Kırgızları üzerine araştırmacıların ilgilerinin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Hatta bu münasebetle 1995 yılının Ekim ayında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde "Manas Bilgi Şöleni" adı altında bir ilmi toplantı yapılmış ve burada sunulan

bildiriler kitap halinde basılmıştır⁹.

Bu rakamlar bize idarî sistemlerinin sadece kendi içlerinde değil aynı zamanda dünya üzerindeki sosyal, ekonomik, ilmî ve kültürel gidişatı da olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Türkiye'de Manas Destanı Üzerine Yapılan Çalışmaların Tasnifi

Konu başlıklarından hareketle yapılabilen tasnif, Manas Destanı üzerinde yapılan çalışmaların çok değişik alanlarda olduğunu ortaya koymuştur. Şöyle ki;

Manas Destanı üzerinde yapılan çalışmaların Manas'ın çok farklı konularda değerlendirilebildiğini ortaya koymuştur. Manas deyince akala ilk gelen "Kırgızların Kahramanlık Destanı" olduğu halde özellikle destanın kahramanlık tarafı üzerine yapılan çalışma ve değerlendirmelerin nispeten az olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Toplum vicdanının sesi olan, milli şuuru güçlendiren ve milli dayanışmayı sağlayan destanlar, bir milletin ortak şuurla meydana gelen ülkü, töre ve gelenek gibi toplumu canlı tutan; toplumun hayat görüşü ve felsefî unsurlarını işleyen çok önemle eserlerdir. Destanlar milletlerin soy özelliklerini, sosyal yapılarını, ülkülerini,

⁹Yüzüncü Yıl Üniversitesi Manas Bilgi Şöleni Bildirileri 12-13 Ekim 1995, Van.

**МАНАСТААНУУ: АЗЫРКЫ АБАЛЫ ЖАНА
ТҮЙҮНДҮҮ МАСЕЛЕЛЕР**

milli değerlerini, gelenek ve g6reneklerini
sonraki kuşaklara taşıyan eserlerdir.

Genel Y6nleriyle Deęerlendirme	82
K6lt6r ve Medeniyet Y6nleriyle Deęerlendirme	78
Tarih6 Y6nleriyle Deęerlendirme	20
Dil ve Edebiyat Y6nleriyle Deęerlendirme	15
Kahramanlık Y6nleriyle Deęerlendirme	11
Din ve İnanç Bakımından Deęerlendirme	9
Mitolojik Açıdan Deęerlendirme	8
Asker6 Açıdan Deęerlendirme	4
Sosyolojik Açıdan Deęerlendirme	3
Biyografik Bakımdan Deęerlendirme	2
Eğitim Açıdan Deęerlendirme	2
Ahlak6 Açıdan Deęerlendirme	1
Devlet Geleneęi Y6n6nden Deęerlendirme	1

Destanlara sahip olmayan uluslar bu eksiklerinin telafisi için çeşitle çarelere başvurmakta, destanların eksikliğini telafi edecek çeşitli eserler yaratmaya çalışmaktadırlar. Tarihi destan eksikliğini çeken ulusların başında Amerikalılar gelmektedir. Tarihi destanlardan yoksun Amerikalılar bu yoksunluğa çare olarak Retkit, Tomix Teksas, Rambo ve benzeri eserlerle çözüm bulma yolunu tutmuşlardır.

Kırgız Türk Millî Destanı olan Manas Destanı üzerine Türkiye’de 1990’lı yıllara kadar yapılan ilmî çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bunun başlıca sebebi Kırgız kültür sahasının 1917 İhtilâlden sonra Sovyetler Birliği dâhilinde kapalı bir sistem içinde kalması, dış dünya ile iletişim bağlantılarının kesilmesidir. Sovyetler Birliğinin çöküşü ve Ata Yurtlarının dış dünyaya açılması ile birlikte Türkiye’de Manas çalışmalarında âdeta patlama gerçekleşmiştir.

Bütün bu çalışmaların çoğunun verilen rakamlardan da görüleceği gibi Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Bundan anlıyoruz ki Sovyet sistemi kardeşi kardeşten ayıran, hatta kardeşin kardeşinin varlığından haberdar olmasını bile engelleyen bir sistem imiş.

Kırgız Türk Milli Destanı Manas üzerine yapılan ilmi araştırmaları tasnif eden bu çalışma, destanın araştırmacılar tarafından çok farklı açılardan ele alındığını göstermiştir. Bu kadar çok farklı yönlerden değerlendirmeler yapılabilmesi Manasın büyük bir kültür hazinesi olduğunu göstermektedir. Bu çalışmayı yaparken şunu hissettim: Kırgız Halkı için Allah’ın kitabı Kur’an, Hz. Muhammed’in Hadis Külliyyatı’ndan sonra en önemli ilham kaynağı Manas Destanı olsa gerektir. Bu kıymetli eserde Din, Ahlak, İnanç, İtikat, Kültür, Doğruluk, Dürüstlük, Namusluluk, Alplik, Kahramanlık, Kendini Bilme, Vatan ve Millet sevgisi, İnsan Sevgisi, Yaşama Sevinci ve Tarih Bilinci velhasıl kaliteli ve faziletli bir insanda bulunması gereken bütün değerlerin işlendiği görülmektedir. Bu Destan iyi anlaşılmalı ve özümsemeli. Sadece Kırgızlar değil, bütün Türk Dünyasının nesilleri Manas Destanı’ndan haberdar olmalı, Manas kültürü ve şuuruyla yetişmelidir.

KAYNAKÇA:

1. DEMİR, Alpaslan, “Manas Bibliyografyası Denemesi: Türkiye’de Manas Çalışmaları”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 6, Bışkek, 2003, s. 59-80.
2. İNAN, Abdülkadir, “Kırgız Sahralarından- Aus den Kirgisischen Steppen”, *Taarifu’l-Muslimin*, Sayı: 12, İstanbul 1910.
3. İSAKOV, Abdrasul, “Kırgızlar ve Kırgızistan Tarihi ile ilgili Türkiye’de Yayımlanmış Bilimsel Çalışmalar (1910- 2009)”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, Uşak 2010, s. 101-131.
4. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Manas Bilgi Şöleni Bildirileri 12-13 Ekim 1995*, Van.